

ν Πόντο

Στις περιπτώσεις που ο

Ελληνισμός βρίσκεται εκτός των νόρων της σημερινής Ελλάδας, κάθε εορτή επιτείνει το νόημά της. Οι θρησκευτικές εορτές βιώνονται και ως εθνικές, ενδυναμώνοντας έτσι το συνεκτικό δεσμό της κοινότητας. Ταυτόχρονα, όμως, πραγματοποιούνται και κάποιες κοινωνικές «αποκαταστάσεις», που κατευνάζουν τα ανθρώπινα πάθη και εξισορροπούν την κοινή διαβίωση. Οι μαλωμένοι μονιάζουν και το θρησκευτικό μήνυμα του θείου δράματος βρίσκει εμπράγματα εφαρμογή.

Η ΛΑΜΠΡΗ, όπως ονόμαζαν το Πάσχα στον Πόντο (ή τα Λαμπροήμερα, οι τρεις πρώτες μέρες του Πάσχα), είχε ιδιαίτερη σημασία και για τους Έλληνες του Πόντου, καθώς συνδέεται άμεσα με ένα ζήτημα που απασχολεί προαιώνια τον άνθρωπο, το θάνατο και την προσδοκία της Ανάστασης. Συγκλονίζει τον Πόντιο λαϊκό ποιητή το θείο δράμα, το οποίο ταυτίζεται με την ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου. Εξίσου συγκλονιστική είναι και η θέση της Παναγίας ως μάνα που βλέπει το παιδί της να υποφέρει. «Το μοιρολόι της Παναγίας», ένας χαρακτηριστικός δημοτικός θρήνος, που συναντάται στις παραδόσεις ολόκληρου του Ελληνισμού, διασώζεται σε τρεις παραλλαγές και στην ποντιακή παράδοση. Η σύνδεση της κοσμικής με τη θρησκευτική παράδοση δημιουργεί μια ποιητική διήγηση που βρίσκεται πολύ κοντά στις πεποιθήσεις του λαού. Ο λαϊκός άνθρωπος απεχθάνεται τους προδότες του Ιησού¹:

Σήμερα μαύρος ουρανός, σήμερα μαύρη μέρα
σήμερα έβαλαν βουλήν οι άνομοι Εβραίοι
οι άνομοι και τα σκυλιά κι οι τρισκαταραμένοι
σήμερα επαρέδωκαν τον πάντων Βασιλέαν.

Ένας Υιός Μονογενής, κι Ατός έν'καρφωμένος!

Ένας Υιός Μονογενής, κι Ατός έν'σταυρωμένος!

Στις ποντιακές παραλλαγές του μοιρολογιού της Παναγίας, ακούγοντας τα πάθη του Χριστού, η Μάνα Παναγία λυγίζει, «λιγοθυμά και ρούζει». Λιποθυμά τρεις φορές και τη συνεφέρουν με ροδόνερο, το «ροδόσταγμαν». Σε άλλες παραλλαγές παρακαλεί αυτόν που κατασκευάζει τα καρφιά που θα καρφώσουν τον Υιό της να τα φτιάξει λεπτά, ενώ σε άλλες παρακαλεί το Σταυρό να χαμηλώσει:

Σταυρέ μ' για κλίστ' και χαμελά, Σταυρέ μου, κλίσου κάτω!

Σαν έστεσεν τα χέρια Της, εκλίστεν ο Σταυρός Της!

Οι εικόνες των παραλλαγών του μοιρολογιού της Παναγίας αποδίδονται στο κείμενο με τρόπο συγκλονιστικό. Έχει ιδιαίτερη σημασία η ποιητική αξία του κειμένου και όχι η ιστορική αξιοπιστία. Ο Πόντιος λαϊκός ποιητής εντάσσει την εκκλησιαστική παράδοση στην ποίησή του. Με την Ανάσταση του Κυρίου στο τέλος των παραλλαγών, ζωή και θάνατος συμβαδίζουν, χωρίς να γίνεται διαχωρισμός τί είναι «ζωντανότερο». Το μοιρολόι της Παναγίας αφορά, ίσως, τη λογία ποντιακή παράδοση, η οποία δεν είναι η μοναδική φορά που ασχολείται με το θείο δράμα. Στα Χριστουγεννιάτικα ποντιακά κάλαντα, εξιστορείται ολόκληρη η ζωή του Χριστού και γίνεται ιδιαίτερος λόγος στα πάθη Του:

...ας' ακρεντικά κι ασ'σὴν καρδίαν, αίμαν έσταξεν,

χολήν 'κ εφάνθεν,

ούμπαν έσταξεν και μύρος έτον, μύρος έτον και μυρωδιά...

Ας έρθουμε, όμως, στον πραγματικό φορέα των εθίμων της Λαμπρής, δηλαδή στο λαό. Δε θα αναφερθώ στο νόημα της νηστείας, που είναι το ίδιο σ'ολόκληρο το χριστιανικό κόσμο, αλλά σε κάποια ιδιαίτερα έθιμα που γίνονταν από παράδοση στον Πόντο, τα οποία μπορεί σήμερα να φαίνονται σε κάποιους γραφικά, διατηρούσαν όμως τότε το κύρος που τους έδινε η πίστη του λαού.

Ένα έθιμο που συνδέεται, λοιπόν, με τη Σαρακοστή στον Πόντο, είναι ο «κουκαράς». Σε μια πατάτα ή σ' ένα κρεμμύδι, κάρφωναν επτά φτερά, όσες και οι εβδομάδες της νηστείας και κρεμούσαν την κατασκευή αυτή από το ταβάνι. Κάθε Κυριακή, έβγαζαν και ένα φτερό, κατασκευάζοντας έτσι ένα αυτοσχέδιο ημερολόγιο. Η επιρροή του κουκαρά στα παιδιά είναι ιδιαίτερη, καθώς το φτερωτό αυτό σκιάχτρο έπαιρνε φανταστικές διαστάσεις στα μάτια τους. Λειτουργούσε αποτρεπτικά, όχι μόνο για να μη «μαντζιρίζ'νε», να μην χαλάσουν τη νηστεία δηλαδή, αλλά και για να είναι φρόνιμα τα παιδιά καθ' όλη τη διάρκεια της Σαρακοστής. Με την παρουσία ενός τρομακτικού κατασκευάσματος πάνω από το κεφάλι τους, που πολλές φορές κουνιόταν κι από τον αέρα, είχε εξασφαλιστεί η ποθητή ησυχία στο σπίτι για σαράντα ημέρες, από τις παιδικές αταξίες και έριδες. «Θα τρώει σε ο κουκαράς», υπενθύμιζαν στο παιδί σε περίπτωση παρεκτροπής. Το Μεγάλο Σάββατο, κρυφά από τα παιδιά, γινόταν η «αποκαθήλωση» του κουκαρά, ο οποίος θα ερχόταν και πάλι την επόμενη χρονιά.

Η Σαρακοστή, κατά τα άλλα, κυλούσε όπως και στις υπόλοιπες περιοχές του Ελληνισμού. Οι πιστοί εξομολογούνταν, ακόμη και στα πιο απόμακρα μέρη του Πόντου, για να μεταλάβουν τη Λαμπρή. Οι Σανταίοι, για παράδειγμα, εξομολογούνταν στον πνευματικό που όριζε η Παναγία Σουμελά. Οι Φιλόπτωχες Αδελφότητες και οι Μητροπόλεις του Πόντου βοηθούσαν, με απόλυτη εχεμύθεια, τις φτωχές οικογένειες, και οι νοικοκυρές μοίραζαν «λαβάσια» (φουρνόπιτες), για τις ψυχές των πεθαμένων. Εξασφαλιζόταν, έτσι, η ισότιμη συμμετοχή όλων στο πνεύμα των εορτών, επιβεβαιώνοντας για άλλη μια φορά τη δημοκρατικότητα της παραδοσιακής κοινωνίας.

Το Σάββατο του Λαζάρου (ή σε κάποιες περιοχές του Πόντου τη Μεγάλη Πέμπτη), οι νοικοκυρές κατασκεύαζαν τα λεγόμενα «κερκέλια», ένα είδος κουλουριού. Οι ερμηνείες που δίδονται από το λαό είναι ποικίλες, με την επικρατέστερη να θέλει το Λάζαρο να ζητά «κερκέλ'», μετά την Ανάστασή του. Των Βαίων, τα παιδιά έψαλλαν «Βάγια, βάγια το βαί, τρώ'με οψάρια και χαψίν (γαύρο) και τ'άπάν την Κερεκήν, τρώ'με κόκκινον ωβόν/τρώμε βούτορον, τυρίν», αναλόγως την επιθυμία, αλλά και τη διαθεσιμότητα.

Η Μεγάλη Εβδομάδα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον φτάνοντας στη Μεγάλη Πέμπτη. Γιατί έβαφαν τα αυγά; Τί λένε οι παραδόσεις των Ποντίων; Υπήρχε σε κάποιες περιοχές μια προφορική παράδοση που θυμίζει τα μισοτηγανισμένα ψάρια στο Μπαλουκλί που ξανάπесαν στο νερό. Λέει, λοιπόν, η παράδοση (περιοχή Σουρμένων) πως κάποτε μια Εβραιοπούλα πήγαινε να πουλήσει αυγά. Άκουσε πως αναστήθηκε ο Χριστός και δεν το πίστεψε. Ζήτησε να κοκκινίσουν τα αυγά που είχε στο καλάθι της, αν η είδηση αληθεύει και όντως κοκκίνισαν.

Μια άλλη παράδοση λέει πως ο Χριστός στο Μυστικό Δείπνο προσέφερε κόκκινα αυγά. Τα αυγά, τα λεγόμενα και «τορνίκια», τα έβαφαν με κρεμμυδότσουφλα, οπότε και έπαιρναν καφετί χρώμα, με λάπατα και έπαιρναν κίτρινο χρώμα ή με

μελάνη και γίνονταν μωβ. Παράλληλα, έφτιαχναν και τσουρέκια. Αυγά δεν έβαφαν και τσουρέκια δε ζύμωναν οι πενθούντες. Φρόντιζαν, όμως, να τους προμηθεύσουν οι γείτονές τους. Τσουρέκια και αυγά έδιναν και στους μουσουλμάνους, οι οποίοι ανταπέδιδαν την προσφορά στο μπαϊράμι τους, δίνοντας στους χριστιανούς μπακλαβάδες και άλλα γλυκίσματα.

Τη Μεγάλη Πέμπτη κάθε οικογένεια πήγαινε στην εκκλησία ένα καλάθι με τόσα αυγά, όσα και τα μέλη της, συν δύο ακόμη, ένα για το εικονοστάσι και ένα που ήταν «τ'έφτωχού τ'ωβόν». Στο καλάθι έβαζαν και αλάτι, που το χρησιμοποιούσαν αργότερα για «τ'απολύμ'», (είδος χορτόσουπας για τα ζώα) και βαμβάκι, που έφτιαχναν μ'αυτό το «αποκάπνισμαν» (το κάπνιζαν με το θυμιατό και το ακουμπούσαν στο μέτωπο του παιδιού που αρρώσταίνει). «Τ'ωβόν τη Παναΐας» το τοποθετούσαν στο εικονοστάσι. Το καλάθι το άφηναν στο ιερό και το έπαιρναν μετά την Ανάσταση. Το βράδυ της Μεγάλης Πέμπτης επέστρεφαν στο σπίτι κρατώντας αναμμένα κεριά.

Αξίζει να σημειωθεί πως τη Μεγάλη Πέμπτη έρχονταν στην εκκλησία να ακούσουν τα Δώδεκα Ευαγγέλια και μουσουλμάνες, κρυφά από τους άντρες τους. Χωρίς να είναι κρυπτοχριστιανές, πίστευαν στις θεραπευτικές ιδιότητες του ακούσματος των Δώδεκα Ευαγγελίων. Για να αποκλείσουν το ενδεχόμενο να τις δουν καχύποπτα οι Χριστιανές γειτόνισσές τους, έλεγαν πρώτα σ'αυτές «Gurban olayim dinimize, dilim kesilsin», δηλαδή θυσία να γίνω στην πίστη σου, να μου κοπεί η γλώσσα (αν λέω ψέματα).

Η Μεγάλη Παρασκευή, η ημέρα του Επιταφίου, είχε τον ίδιο πένθιμο χαρακτήρα, όπως και στις υπόλοιπες περιοχές του Ελληνισμού. Τον Επιτάφιο στόλιζαν με πυξούς και μυρτιές, που βρίσκονται σε αφθονία στον Πόντο. Κάτω από τον Επιτάφιο περνούσαν τα κορίτσια τους και μουσουλμάνες. Η Μεγάλη Παρασκευή συνδέεται και με το έθιμο της επίσκεψης στα μνήματα προσφιλών προσώπων (σε κάποιες περιοχές του Πόντου αυτό γίνεται τη δεύτερη μέρα της Λαμπρής και παίρνει πανηγυρικό χαρακτήρα). Τοποθετούν στο μνήμα κόκκινα αυγά και κερνούν τους διαβάτες. Άλλωστε η ποντιακή παράδοση το επιτάσσει. Ο νεκρός φέρεται να μιλά και να ζητά το χρέος από τους ζωντανούς :

Τα Φώτα θέλω το κερί σ'2 και τη Ψυχού (Ψυχοσάββατο) κοκκία
(σιτάρι, κόλλυβα) και τη Μεγάλ' Παρασκευή,
ένα μαντήλι δάκρυα...

Αξίζει να σημειωθεί πως το έθιμο αυτό συνεχίζεται από τους Πόντιους ακόμη και σήμερα στην Ελλάδα (στο Κιλκίς τη Μεγάλη Παρασκευή και αλλού). Σε χωριά της Κοζάνης πραγματοποιείται τη δεύτερη μέρα, με εντελώς, όμως, διαφορετικό χαρακτήρα : η Ανάσταση του Χριστού υπενθυμίζει την Ανάσταση όλων των νεκρών. Στρώνεται εορταστικό τραπέζι στα μνήματα και με τη συνοδεία λύρας εορτάζεται, συμβολικά, η Ανάσταση όλων των παρευρισκόμενων νεκρών. Το ίδιο συμβαίνει και σε πολλές άλλες περιοχές, αλλά και στα Σούρμενα Αττικής την

Κυριακή του Θωμά (η ημερομηνία μεταφέρθηκε εν Ελλάδι).

Το Μεγάλο Σάββατο ήταν μια μέρα που έπρεπε να γίνει «το άλλαγμα», όλοι έκαναν μπάνιο, έβαζαν καθαρά και πολλές φορές καινούργια ρούχα, άλλαζαν σεντόνια και έπεφταν νωρίς για ύπνο. Η Ανάσταση δε γινόταν τα μεσάνυχτα, όπως σήμερα, αλλά στις 3 τα ξημερώματα (συνήθεια που απαντάται και στους Βυζαντινούς). Όπου δεν επιτρεπόταν να χτυπούν καμπάνες (γιατί υπήρχε και αυτή η απαγόρευση), ο «ζαγκότζ'», κάτι σαν νυχτοφύλακας ή ο καντηλανάφτης ή ο «πασβάντης», χτυπούσαν πόρτα-πόρτα σ' όλα τα σπίτια του χωριού για να τους ειδοποιήσουν ότι πλησιάζει η ώρα της Ανάστασης.

Η Αναστάσιμη Λειτουργία γινόταν συνήθως στο προαύλιο της εκκλησίας ή στο προαύλιο κάποιου παρεκκλησιού, έξω από το χωριό. Με το «**Χριστός Ανέστη!**» «**Αληθώς Ανέστη!**», αναστατώνονταν το Σύμπαν! Αρχιζε μια σειρά πυροβολισμών που αντιλαλούσαν στα γύρω φαράγγια. Μια μάχη κανονική με «τζερτζιφελέκια», στεφάνια δηλαδή από φουσέκια που έριχναν διαδοχικά, αλλά και ρουκέτες, που τις ονόμαζαν «τηλέγραφον». Συνηθιζόταν μάλιστα και στον Πόντο το φαινόμενο του ρουκετοπόλεμου, όταν δύο ενορίες ήταν σε μικρή απόσταση μεταξύ τους. Έπαιρναν οι δύο ομάδες την κατάλληλη θέση στα «κάστρα» ή αλλιώς στα «ταπία» και ξεκινούσε η μονομαχία. Κατασκεύαζαν και ξύλινα καράβια, γεμάτα από φουσέκια και τα άναβαν. Έριχναν ακόμη και πυροτεχνήματα στον ουρανό, τα λεγόμενα «χαβά φουσέκια» ή «χαβανλία φουσέκια» και γινόταν, όπως χαρακτηριστικά έλεγαν, «Ανάστα ο Θεός3». Έτσι, με το σοβαρό επιχείρημα της θρησκευτικής εορτής, η Λαμπρή μετατρεπόταν σε παλλαϊκή συγκέντρωση και εθνική γιορτή.

Κανείς δεν έφευγε πριν την απόλυση της Εκκλησίας, δηλαδή πριν από την αυγή. Στο τραπέζι, πριν το φαγητό, συνήθιζαν τη ρήση: «Ση Χριστού τ'όνομαν και ση διαβόλ'την σπάσ'». Δεν έτρωγαν μαγειρίτσα, ούτε αρνί, άλλωστε δε συνήθιζαν να σφάζουν μικρά ζώα. Το τραπέζι της Λαμπρής έμοιαζε με το χριστουγεννιάτικο: βραστή κότα, φούστορον (ομελέτα), κασέρι, παστοурμά (συνηθιζόταν στην Τραπεζούντα, μόνο τη Λαμπρή) και κρασί (τα Λαμπροήμερα δεν έπιναν συνήθως το τσίπουρο).

Ένα πολύ ενδιαφέρον έθιμο που διατηρείται ακόμη και σήμερα σε κάποιες περιοχές (κυρίως από Ατάπαζαρληδες Πόντιους), είναι οι αυγομαχίες. Ιδιαίτερος ήταν ο τρόπος που προετοίμαζε ο καθένας τα αυγά με τα οποία θα διαγωνιστεί. Κάποιες φορές ζέσταινε τη μύτη του αυγού στη στάχτη, για να δυναμώσει ή τρυπούσαν το αυγό, το άδειαζαν και το γέμιζαν με πίσσα4. Άλλες φορές χρησιμοποιούσε και αυγό «ταϊγάνας», δηλαδή φραγκόκοτας. Η αναμέτρηση κρατούσε τρεις μέρες και συνήθως ανακηρυσσόταν και επισήμως πρωταθλητής. Σε κάποιες περιοχές του Πόντου, συνέχιζαν τις αυγομαχίες και του Αγίου Γεωργίου, αν η Λαμπρή προηγείτο. Μετά τη Διπλανάσταση, ξεκινούσαν οι επισκέψεις (παρέες-παρέες) στα σπίτια. Το τραπέζι ήταν στρωμένο για τον κάθε ενδεχόμενο επισκέπτη. Οι παρέες ξεκινούσαν

από τα συγγενικά σπίτια, κατόπιν τα φιλικά και δεν παρέλειπαν και τους πονεμένους, τους πενθούντες. Τα παιδιά, καλωσορίζοντας την Άνοιξη και καρτερώντας τη μετάβασή τους στα παρχάρια (βοσκότοπους), ξεκινούσαν τα παιχνίδια στη φύση με τα σπασμένα αυγά, το «κύλισμαν», τη «νίμε». Όλοι, είχαν έναν ξεχωριστό λόγο χαράς :

Σα τρία Λαμπροήμερα τα τέρτια όλια ανασπάλκουν....

Αποθαμέν'πα χαίρουνταν, θ'άφτ'ν ατ'ς πολλά κερία....

αμαρτωλοί πα χαίρουνταν, θα πά'νε εσχωρίουν....

οι γεροντάδες χαίρουνταν, θα πά'νε κοινωνίζ'νε....5

Αξιίζει να σημειωθεί πως ένα όνειρο πολλών Ποντίων ήταν να γίνουν «χατζήδες», να περπατήσουν δηλαδή από τον Πόντο μέχρι τα Ιεροσόλυμα και να προσκυνήσουν τον Άγιο Τάφο. Πολλοί επέλεγαν να πραγματοποιήσουν αυτό το προσκύνημα τη Λαμπρή, ύστερα από πολύμηνη προετοιμασία, ευχέλαια, εξομολόγηση και ποικίλα έξοδα. Πολλοί Πόντιοι γίνονταν «χατζήδες» και για το λόγο αυτό διατηρούν ακόμη πολλά ονόματα από την Αγία Γραφή (Αβραάμ, Ισαάκ, Ιακώβ, Γεσθημανή, Μυροφόρα κ.ά.)

Έτσι, τα τρία Λαμπροήμερα τα μαγαζιά των Ποντίων ήταν κλειστά. Αν αναλογιστεί κανείς ότι, ιδίως στην Τραπεζούντα, μεγάλο μέρος των εμπορικών καταστημάτων ήταν σε χέρια ελληνικά, όλη η πόλη βίωνε την αργία και την εορταστική ατμόσφαιρα της Λαμπρής. Ήταν άλλωστε πολύ συνηθισμένα και η ευχή «Χριστός Ανέστη-Αληθώς Ανέστη» και στα τουρκικά «Kristos dirildi-Gercekten dirildi». Το «Χριστός Ανέστη» ακούστηκε για πρώτη φορά στον Πόντο εννέα περίπου δεκαετίες μετά την ανταλλαγή, Δεκαπενταύγουστο, όταν δόθηκε ειδική άδεια και επαναλειτούργησε η Παναγία Σουμελά. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος, φανερά συγκινημένος, πήρε την πρωτοβουλία και έψαλλε: Χριστός Ανέστη εκ νεκρών, θανάτω θάνατον πατήσας6...

Σημειώσεις

1 Σε κάποιες περιοχές του Πόντου μάλιστα, έκαιγαν και το ομοίωμα του Ιούδα.

2 ή κατ'άλλους το κερί μ'.

3 Την έκφραση «Ανάστα ο Κύριος» τη χρησιμοποιούσαν βέβαια και για κάθε περίπτωση που ήθελαν να περιγράψουν μια μεγάλη φασαρία.

4 Τα δυνατά αυγά τα ονόμαζαν «γότσια», «παχυτσέπλ'κα» ή «καίμ'κα».

5 Δεκάδες είναι τα ποντιακά δίστιχα που αναφέρονται στη χαρά της Λαμπρής, στα αβγά, στα στολισμένα τραπέζια. Λιγότερα είναι αυτά που εκφράζουν τους πονεμένους στη Λαμπρή (ωστόσο υπάρχουν). Υπάρχουν ακόμη και πολλές παροιμίες και γνώμες (γνωμικά) σχετικές με τη Σαρακοστή και τη Λαμπρή. Άλλες έχουν θυμοσοφικό πνεύμα κι άλλες σκωπτικό. Μια χαρακτηριστική είναι η εξής: Που έχ' τρώει και που 'κ έχ' εφτάει νεστεϊαν... Οι παροιμίες και τα τραγούδια της Λαμπρής αποτελούν ένα ξεχωριστό κεφάλαιο του έντεχνου λαϊκού λόγου των Ποντίων.

6 Σχετική αναφορά έκανε ο Πατριάρχης και τις επόμενες χρονιές και έψαλλε το «Χριστός Ανέστη» και σε άλλα ερειπωμένα μοναστήρια που επισκέφθηκε στον Πόντο.

Μυροφόρα Ε. Ευσταθιάδου, Υποψήφια Διδάκτωρ Λαογραφίας Ε.Κ.Π.Α.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΝΩΜΗ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ • ΓΕΡΜΑΝΙΑ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗ

Πηγή: en-ypomoni-akymanto.blogspot.gr